

DEDE KORKUT

uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
Cilt 6, Sayı 14 (Aralık 2017), s. 1-6
DOI: 10.25068/dedekorkut149
ISSN: 2147 - 5490, Samsun- Türkiye

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi: 05. 12. 2017
Kabul Tarihi: 26. 12. 2017

Adbilimi Açısından Eşek Sözlük Birimi*

Rhetoric And Humor Relationship And Nasreddin Hodja Anecdotes

Seyfullah ÖZTÜRK**

Vildan ÖNCÜL ***

Öz

Tabiatta karşılaşılan yeni nesnelere adlandırırken daha öncesinde bilinen bir başka kavramdan hareket edilebilir. Bilinen kavramın anlambirinciklerinden çeşitli ilişkiler kurmak suretiyle yeni adlandırmalar yapılabilir. Türkçede eşek sözcüğünün birçok bitki ve hayvan adının oluşumunda böyle bir görev üstlendiği görülmüştür. Eşek sözcüğü Uygur Türkçesi döneminden itibaren yazılı metinlerde görülmektedir. Eşek için sözlüklerde verilen ilk tanım dört ayaklı uzun kulaklı bir yük hayvanı tasvirine dayalıdır. Bunun dışında inşaatlarda sıva yapmak veya köylerde odun kesmek gibi farklı amaçlar için kullanılan çoğunlukla tahtadan meydana getirilen dört ayaklı sehpa da bu canlıya benzerliği sebebiyle bu adı almış olmalıdır. Türkçede eşek sözcüğü bazı hayvan ve bitkilerin adlandırılmasında da kullanılmıştır. Eşek arısı, eşek tırnağı, eşek helvası, eşek hıyarı, eşek alması, eşek baklası, eşek çitliği, eşek eriği, eşek inciri, eşek kalkanı, eşek kangalı, eşek kengeri, eşek papatyası, eşek turpu, eşek otu, eşek marulu, eşek niyiği, eşek madımağı, eşekkulağı gibi birleşik isimlerde eşek sözcüğü farklı anlamlarıyla adlandırmaya temel olmuştur. Türk dilinin tarihî dönemlerine bakıldığında eşek kavramının adlandırmalarda temel alınmadığı Çağatay Türkçesiyle birlikte yazılı metinlerde ad yapımında kullanılmaya başlandığı görülür. Günümüzde ise birçok çağdaş Türk lehçesinde eşek sözcüğü ile oluşturulmuş birleşik sözcük yapısında birçok ad bulunmaktadır. Bu çalışmada eşek sözcüğü üzerine kapsamlı bir tarama gerçekleştirilmiş ve derlenen birleşik sözcüklerde eşek sözcüğünün genel olarak benzerlik, büyüklük, yararsızlık, yabaniyet özellikleri temel alınarak adlandırılmanın yapıldığı görülmüştür. Bu çalışmada elde edilen bulgular Türkçede eşek sözcüğü ile oluşturulan nesne, varlık ve kavramların adlandırılmasında eşeğin hangi özelliklerinin belirleyici olduğunu ortaya koyabilecek durumdadır. Eşek sözcüğünün adlandırma yollarından hareketle bir köken çalışması yapıldığında sözcüğün kökeni hakkında da çıkarımlar elde edilebilir.

Anahtar Sözcükler: Adbilim, Eşek, Birleşik Sözcükler, Kökenbilim, Anadolu Ağzıları

Abstract

While naming new objects in nature, one can set out from a previously known concept. New naming can be made by making various associations from the alloemes of the known

* USOBAK 2017 Azerbaycan'da bildiri olarak sunulan metnin geliştirilmiş halidir.

** Ondokuz Mayıs Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Okutmanı, ases52@hotmail.com

*** Ondokuz Mayıs Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Okutmanı, vilice1@hotmail.com

concept. The word *eşek* has been found to have such a mission in the formation of the names of many plants and animals. The word *eşek* donkey can be seen in written texts since the period of UyghurTurkish. The primary definition of donkey in dictionaries is based on the description of a draught animal with four leg sand long ears. Apart from this, the four strand table mostly made of wood which is used for different purposes such as formortar in construction sorcutting wood in villages must have take nits name due to its similarity to this living being. The Word "eşek" in Turkish has also been used in naming some animal sand plants. Compound names such as *eşek arısı*, *eşek tırnağı*, *eşek helvası*, *eşek huyarı*, *eşek alması*, *eşek baklası*, *eşek çitliği*, *eşek eriği*, *eşek inciri*, *eşek kalkanı*, *eşek kangalı*, *eşek kengeri*, *eşek papatyası*, *eşek turpu*, *eşek otu*, *eşek marulu*, *eşek niviği*, *eşek madımağı*, *eşekkulağı* have become the base of naming with its different meanings. When the historical periods of Turkish language have been analyzed, it can be seen that the word *eşek* began to be used in making nouns in written texts with Chagatay Turkish. Today, there are similar names in compound word structure which have been formed with the word *eşek* in many contemporary Turkish dialects. This study makes a comprehensive review on the word *eşek*. In compound words reviewed, it can be seen that the word *eşek* has generally been named by taking the characteristics of similarity, size, uselessness and wildness as the base. The results of this study can show which characteristics of donkey are determinant in naming the objects, entities and concepts created with the word *eşek*. When a study on roots is made based on the ways of naming the word *eşek*, inferences can be made about the roots of the word as well.

Keywords: Onomatology, Eşek (Donkey), CompoundWords, Etymology, Anatoliadialects.

Giriş

İnsanoğlu yıllar boyunca tabiatla geçirdiği birliktelik sonucunda gelişmiş ve evrimleşmiştir. Tarih boyunca tabiat karşısında çaresiz kalınmış olsa da insanlar çevresindeki varlıklara ad verme hakkına sahip tek canlı olmuştur. İnsanoğlunu diğer varlıklardan üstün kılan özellikleri onların üzerinde belirleyici olmasını sağlamıştır. İnsan çevresini betimlemiş, karşısına çıkan varlıkları ve mefhumları adlandırmıştır. Yeni bir kavram veya varlık için yapılan adlandırmaların yollarını eş zamanlı anlamak mümkünken art zamanlı bakış açısıyla adlandırma yollarını betimlemek zordur.

Kavramlar nasıl oluşur? Ya da nasıl oluştu? Bu sorunun tam bir yanıtı ne yazık ki yok. Daha doğrusu hem var hem yok. Doğa bizi birçok şeyle çevreler, biz de bu karışıklığı düzenlemek için bu şeyleri kümeler halinde (Gereksinimlerimize uygun olarak) kategorize ederiz, böylece kavramlar ve sonrada onların adları oluşur, demek, aslında hiçbir şey dememektir. Doğrusu dilin ortaya çıktığı dönemler hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. İnsanlar önce çevrelerindeki tek tek ağaçlara -insanlara ad takar gibitek tek özel adlar yakıştırdılar da, sonra bu iş çok ayrıntılı ve zahmetli olduğu için benzer şeylere bir ad mı verdiler? Yoksa, önce benzer şeylere genel bir ad verdiler de, sonra mı ayrıntıya indiler? (Erkman-Akerson, 2000: 65)

Ad bilimi geçmişten günümüze verilen adların her yönüyle incelenmesini hedefleyen dil bilim koludur. Ad bilimi; canlıların, nesnelere ve kavramların, kısacası çevremizde gördüğümüz ve algıladığımız her şeyin adıyla ilgilenen bilimin adıdır. Bu bilim dalını; dil bilimciler, sosyologlar, halk bilimciler, hukukçular, vb. kendi alanlarıyla ilgili yönlerini ele alarak inceler ve sonuçlandırır (Sakaoğlu, 2017: 14). Bu tanım oldukça geniş, bu yüzden de kullanışlı değildir. Ad bilimin birçok farklı açıdan adlarla ilgilenmesi bu bilim dalının farklı kollarının gelişmesine zemin hazırlamıştır. Aksan (1998: 91), adbilimini özel adbilimi ve tür adbilimi olmak üzere ikiye ayırır.

Türkçe, doğadaki varlıkların adlandırılmasında, insana özgü duyguların, insanlar arasındaki ilişkilerin anlatımında, yaşam boyu karşılaşılan durumların dile getirilmesinde genellikle somut bir anlatım yoluna gider; yine doğadaki varlıklara başvurarak, benzetmeler yaparak duyanın zihninde hemen bir imge, bir hayal yaratan

konuyu, kavramı canlandırırken bir dildir (Aksan, 2009: 45,46). Yeni kavramlar adlandırılırken tabiatta var olan başka bir kavramdan faydalanılması Türkçenin doğal anlatım yollarından biridir.

İnsanlar yerleşik hayata geçtikten sonra hayvanları evcilleştirmeye başlamışlardır. Birlikte yaşadıkları hayvanlara çeşitli adlar verip, onları kendi yaşam alanlarına dâhil etmişlerdir. Hayvanların da besin kaynağının bitkiler olması sebebiyle, bitkileri adlandırmakta çeşitli hayvan isimlerini kullanmışlardır. Hayvan adları bitkilerin adlandırılmasında önemli ölçüde yer tutmaktadır. Bitkilerin adlandırılmasında en çok *ayı, deve, domuz, eşek, it, kurt, kuş, tavşan* gibi hayvan adları kullanılmaktadır (Alkayış, 2007: 76). Bunların dışında başka hayvanlar da benzer şekilde yeni kavramları adlandırmada temel alındığı görülür. Hayvan adlarından yararlanılarak oluşturulan 595 adet bitkinin adlandırılmasında, 73 Türkçe, 8 Farsça, 5 Arapça, 1 Hintçe, 1 İspanyolca toplam 88 hayvanın adından yararlanılmıştır: “*akbaba, akrep, arı, aslan, at, ayı, balık, beygir, bildircin, bit, boğa, buzağı, bülbül, camuş, canavar, ceylan, çakal, çıyan, dana, deve, domuz, dudu, engerek, enik, eşek, fare, fil, geyik, güvercin, horoz, hüthüt, inek, it, kanarya, kangal, kaplan, kaplumbağa, karga, karınca, kartal, katır, kaz, keçi, kedi, keklük, kelebek, kene, kertenkele, kırlangıç, kirpi, koç, koyun, köpek, kunduz, kurbağa, kurt, kuş, kuzgun, kuzu, leylek, manda, maymun, oğlak, öküz, örümcek, papağan, pire, pisik, porsuk, saka, serçe, sıçan, sığır, sırtlan, sinek, solucan, tahtakurusu, tarlakuşu, tavşan, tavuk, tay, teke, tırtıl, tilki, tosbağa, tosun, turna, yılan* (Uçar, 2013: 8).

Tür adları alanı içinde yer alan unsurların adlandırılmasında eşek kavramının yaygın biçimde temel alındığı görülür. *Eşek* sözcüğü türlü varlıkların adlandırılmasında özellikle de bitki ve hayvan adlandırılmalarında sıklıkla temel alınmıştır. Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük *eşek* için, iki anlam vermektedir: 1. *isim, hayvan bilimi Atgillerden, uzun kulaklı binek ve hizmet hayvanı, merkep, karakaçan, uzun kulaklı (Equus asinus)* 2. *Odun kesme, duvar örme, sıva yapma vb. işlerde kullanılan üç veya dört ayaklı sehpa*. Sözlükte verilen ikinci anlam benzerlik ilişkisi esas alınarak oluşturulmuştur. Bu nedenle *eşek* için verilen ikinci anlamda yeni bir varlıkla karşılaşmanın sonucudur. Türkçede *eşek* sözcüğü ile oluşturulan birleşik yapılar birçok yeni kavramı karşılamakta kullanılmıştır.

Tarihî sürece göz atıldığında *eşek* sözcüğü ile ilk olarak Uygurca metinlerde karşılaşılmaktadır. Caferoğlu (2011) sözcüğü *aşkâk ve aşâk* şekillerinde vermiştir. Sözcüğün Çağatay Türkçesi döneminde bitki adı yapımında kullanıldığı görülmektedir. Fazlullâh Han Sözlüğü olarak bilinen Lügât-i Türkî'de bu şekilde iki kelime tespit edilmiştir. Bunlardan biri *eşek şurası* şeklindedir ve kenger otu olarak bilinir. İkincisi ise *eşek kulağı*'dir ve ıspanakgillerden bir bitkidir. Eşek ve at göçebe yaşamın vazgeçilmezleridir. Bu hayvanlarla iç içe yaşayan Türklerin yeni adlandırmalarda çevresindeki en yakın varlıklardan hareket etmelerinden daha doğal bir şey olamaz. Yıllardır bu hayvanı kullanan insanların bu hayvandan etkilenerek yeni kelimeler türetmesi beklenen bir sonuçtur. Türk lehçeleri dışında İngilizce ve Farsça sözlüklere de bakıldığında eşek kullanılarak yapılmış yeni sözcüklerle karşılaşılmaktadır.

İngilizcede *donkey engine* (eşek+motor), bir çeşit buhar makinesidir ve görev bakımından eşeğin yaptığı işi üstlendiği için bu adı almış olmalıdır, *donkey boiler* (eşek+kazan) evde su ısıtmak için kullanılan basit bir sistem şekil olarak eşeğe benzerliği esas alınmıştır. Farsçada da eşek sözcüğü kullanılarak birçok yeni sözcükler oluşturulmuştur. *herçeng* (eşek+pençe) yengeç anlamında, *herdıl* (eşek+gönül) bir ağırlık ölçüsü olarak, *hergûş* (eşek+kulak) tavşan anlamında dikkati çeken sözcüklerdir.

Yöntem

Eşek kavramının temel alındığı sözlükler taranarak çalışmaya başlandı. *Eşek* kullanılarak oluşturulmuş tüm bileşik adlandırmalar tespit edildi. Bu sırada bazı örneklerin Derleme ve Tarama Sözlüklerinde bulunup bulunmadığı tespit edildi. Belirlenen adlandırmalar bitki, hayvan ve nesne adı olmaları bakımından gruplandırıldı. Farklı dillerdeki sözlükler incelenerek *eşek* kavramının benzer adlandırmalarda işaretleyici özelliği belirlenmeye çalışıldı. Bitki, hayvan ve nesne adı olarak gruplandırılan birleşik yapıları adlandırmaların oluşumuna sebep olan temel dayanaklar belirlendi.

Bulgular

Eşek kavramının yeni bir kavramın adlandırılmasında yaygın bir kullanım alanı mevcuttur. Bu alan daha önce başka çalışmalarda da fark edilmiş ve değerlendirilmiştir. Yapılan çalışmalarda genel olarak derleme sözlüğü esas alınmıştır. Bu çalışmada tespit edilen birleşik adlandırmaların sayısı elli yedidir. Bunlardan kırk dört tanesi bitki, yedi tanesi hayvan, üç tanesi mekân, diğer üçü ise eşya, matematik terimi ve hastalık adlandırılmasında kullanılmıştır.

Tablo 1: Eşeğin Temel Alındığı Birleşik Sözcükler Tablosu

Sıra	Adı	Anlamı	Türü	Kaynağı
1.	eşek alması	Yazın yetişen lezzetsiz bir elma.	Bitki	Derleme Sözlüğü III-1789
2.	eşek ağırtlağı	Yengeç	Hayvan	Acar, 2017: 33
3.	eşek arısı	Zar kanatlılar takımından, zehirli iğnesi olan bir tür iri yaban arısı.	Hayvan	Türkçe Sözlük, 2011: 823
4.	eşekayağı	Tavana çivi çakılırken kullanılan yüksek örs.	Eşya	Zanaat Terimleri Sözlüğü tdk.gov.tr
5.	eşek baklası	Bakladan küçük, koyu ve alaca renkli bir çeşit fasulye.	Bitki	Derleme Sözlüğü III-1789
6.	eşek baldıranı	Çok yıllık, kalın ve rizomlu, otsu, beyaz çiçekli ve tüysü yapraklı bir bitki.	Bitki	Baytop, 2007: 102
7.	eşek balığı	Barbungillerden bir balık çeşidi.	Hayvan	Elçin, 1963: 18
8.	eşek cenneti	Ceza evi.	Mekan	Derleme Sözlüğü III-1789
9.	Eşekcuğa	Mantar denilen bitki.	Bitki	Derleme Sözlüğü III-1789
10.	eşek çasıırı / çakşırı	Maydanozgillerden bir çeşit ot.	Bitki	Karaca, Yıldırım, Çakıcı, 2015:29

11.	eşek çayı	1. Dağ çayı 2. Pisik otu.	Bitki	Baytop, 2007: 102
12.	eşek çitliğı	Düzgün kamyş gibi yetişen bir çeşit ot.	Bitki	Derleme Sözlüğü III-1789
13.	eşek çiçeğı	bkz. eşek otu	Bitki	Türksprachige Volksnamen für Kräuter und Stauden/ Akt. İlhan Uçar, 2013: 10
14.	eşek davası	Bir dik üçgende hipotenüsün karesinin dik kenarların kareleri toplamına eşit olduğunu kanıtlayan teorem.	Matematik Terimi	Türkçe Sözlük, 2011: 823
15.	eşek derbisi	Eşek Derbisi, Diyarbakır'da yer adı.	Mekan	Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü tdk.gov.tr
16.	eşek dikeni	1. Kara lahana büyüklüğünde, yapraklarında toplu iğne gibi dikenler bulunan ve eşeklere yedirilen bir bitki. 2. Büyük diken.	Bitki	Derleme Sözlüğü III-1789
17.	eşek elması	bkz. eşek alması	Bitki	Derleme Sözlüğü III-1789
18.	eşek eriğı	Uçları sivri ve uzun bir çeşit yeşil erik.	Bitki	Derleme Sözlüğü III-1789
19.	eşek gerdanası	Muhabbet çiçeğı	Bitki	Özdemir, Alpınar, 2015: 60
20.	eşek gevreğı	bkz. eşek megrulu	Bitki	Türkiye Bitki Adları Sözlüğü
21.	eşek gıcılavuk	bkz. eşek madımağı	Bitki	Özdemir, Alpınar, 2015: 58
22.	eşek gömeci	Hatmi, Ebegümeçigillerden, bazı cinslerinin kök ve çiçekleri hekimlikte kullanılan, çok yıllık otsu bir süs bitkisi, ağaçküpesi	Bitki	Baytop, 2007: 102
23.	eşek gummas	Kanser.	Hastalık	Derleme Sözlüğü III-1789
24.	eşek gülü	Ayı gülü, İki çenekliler sınıfının düğün çiçeğıgiller	Bitki	Baytop, 2007: 102

		familyasından bir tür şakayık.		
25.	eşek helvası	Enginara benzer bir çeşit bitki.	Bitki	Derleme Sözlüğü III-1789
26.	eşek hıyarı	Çok yıllık, sarı çiçekli ve otsu bir bitkidir.	Bitki	Baytop, 2007: 102
27.	eşek inciri	Meyvesi yenmeyen, yabanî incir.	Bitki	Derleme Sözlüğü III-1789
28.	eşek istavridi	İstavrit balığının büyüğü.	Hayvan	https://www.balikavi.net/konu/devasa-istavritler.2182/
29.	eşek kalamarı	Kalamarın büyüğü.	Hayvan	https://www.balikoltamda.com/esek-kalamari-avi/
30.	eşek kalkanı	bkz. eşek helvası	Bitki	Derleme Sözlüğü III-1789
31.	eşek kangalı	Kökü tatlı, dalları dikenli bir bitki.	Bitki	Derleme Sözlüğü III-1789
32.	eşek kekiği	Mercanköşk, ballıbabagillerden, küçük yapraklı, güzel kokulu bir saksı bitkisi, şile, yayla kekiği, merzengüş	Bitki	Baytop, 2007: 102
33.	eşek kengeri	bkz. eşek kangalı	Bitki	Derleme Sözlüğü III-1789
34.	eşek kömürdeği	Eşeklerin çok yediği bir çeşit ot.	Bitki	Derleme Sözlüğü III-1789
35.	eşek közlemesi	bkz. eşek kömürdeği	Bitki	Derleme Sözlüğü III-1789
36.	eşekkulağı	Karakafes.	Bitki	Türkçe Sözlük, 2011: 823
37.	eşek lalesi	Süsen, süsengillerden, yaprakları kılıç biçiminde, çiçekleri iri ve mor renkli, güzel görünümlü ve kokulu, çok yıllık bir süs bitkisi, susam	Bitki	Baytop, 2007: 103
38.	eşek madımağı	Kuşekmeği, turpgillerden, çorak yerlerde yetişen, beyaz veya mor çiçekli, eskiden hekimlikte	Bitki	Baytop, 2007: 103

		kullanılmış olan otçul bir bitki, çobandağarcığı		
39.	eşek maydanozu	Maydanozgillerden iki yıllık otsu bir bitki.	Bitki	Türkçe Sözlük, 2011: 823
40.	eşek megrulu	Yabanî marul.	Bitki	Derleme Sözlüğü III-1789
41.	eşek memesi	İri taneli, oval bir çeşit siyah üzüm.	Bitki	Derleme Sözlüğü III-1789
42.	eşek mırmırı	Mırmır balığının büyüğü.	Hayvan	https://eksisozluk.com/mirmir--332976?p=2
43.	eşek navruzu	Navruz, Çiçekleri aslanağzına benzeyen, türlü renkte bir kır bitkisi	Bitki	Baytop, 2007: 103
44.	eşek otu	Evliya otu, baklagillerden, hayvanlara yedirilmek için ekilen bir bitki.	Bitki	Türkçe Sözlük, 2011: 823
45.	eşek papatyası	Beyaz papatya.	Bitki	Baytop, 2007: 103
46.	eşek razıyanesi	Eşek rezenesi, yabanî rezene	Bitki	Lügat-i Müşkilât-i Ecza/ Akt. Paki Küçüker, 2010: 406
47.	eşeksırtı	Beşikörtüsü.	Mekan	Türkçe Sözlük, 2011: 823
48.	eşek susamı	Zambakgillerden Pirene akyıldızı; Pirene tükürükotu; Pirene kurtsoğanı da denilen bitki.	Bitki	Mutlu, ve diğerleri, 2013, 35.
49.	eşektırnağı	Kesildiğinde süt gibi sıvı çıkaran bir çeşit ot.	Bitki	Derleme Sözlüğü III-1790
50.	eşekturpu	Hardal denilen ot.	Bitki	Derleme Sözlüğü III-1790
51.	eşek yağı	Meşe ağaçlarının kabuklu ceviz büyüklüğünde, siyaha yakın renkte olan meyvesi.	Bitki	Derleme Sözlüğü III-1790
52.	eşek yuncası	Ekin tarlalarında yetişen, koyu yeşil renkte, yoncadan	Bitki	Derleme Sözlüğü III-1790

		büyük yapraklı bir çeşit ot.		
53.	eşek zeytini	Kalamata zeytini.	Bitki	http://finans.mynet.com/haber/iphone/foto-analiz/kalamata-zeytini-aranan-urun-haline-geldi/125918
54.	eşekganağı	Bir çeşit bitki.	Bitki	Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü tdk.gov.tr
55.	eşek nivîği	Yabanî nivik.	Bitki	Ünye / Derleyen: Seyfullah Öztürk
56.	eşek/eşek armudu	Bir çeşit armut.	Bitki	Aydın, 2008: 131 Doğan, 2006: 53
57.	incir eşek arısı	Böcekler (Insecta) sınıfının, zar kanatlılar (Hymenoptera) takımından, erkekleri kanatsız, dişileri kanatlı, erkek incir ağacından aldıkları polenleri dişi inek ağacına taşıyarak döllenmede yardımcı olan bir tür.	Hayvan	Biyoloji Terimleri Sözlüğü tdk.gov.tr

Türkçede adlandırmada çeşitli anlam ilişkileri temel alınır. Doğan, bitkilerin, meyvelerin ve renklerin adlandırılmasını incelediği çalışmalarda kavramlaştırma sırasında büyüklük, hayvan, renk, tat, şekil benzerliği, yer, şahıs isimleri, kültürel olay ve unsurların ve bazı temel söz varlığı unsurlarının temel anlam ilişkisi olarak kullanıldığını tespit eder (bk. Doğan, 2006, 2011, 2012, 2015). Yukarıdaki tablo incelendiğinde eşek sözlük biriminin kullandığı adlandırmalarda dört önemli anlam ilişkisinin temel alındığı dikkat çekmektedir. Bunlar tat, büyüklük, şekil benzerliği ve eşeğin kültürel çağrışımları şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Türk toplumu tarafından eşek kavramı kullanılarak yapılan adlandırmalarda yenilebilirlik belirleyici unsurlardan biridir. Özellikle bitki adlarında bitki adına eşek eklenerek tat unsuruna dikkat çekilmektedir. İncir, eşek inciri olduğunda acı olmaktadır veya normalde insanlar tarafından tüketilen nivik biraz büyüyüp kartlaştığında eşek nivîği adını alır ve yenilemeyen ya da yabancı bir bitki olarak değerlendirilir ve tüketilmez. Tat bakımından ele alınabilecek diğer birleşik adlandırmalar ise şöyledir: eşek alması, eşek arısı, eşek çası/çakşırı, eşek çayı, eşek gülü, eşek kangalı, eşek kekiği, eşek maydanozu, eşek navruzu, eşek yuncası...

Adlandırmada belirleyici olan ikinci unsur ise büyüklük kavramıdır. Eşek kadar deyimi iri, büyük, aşırı derecede gelişmiş anlamlarını içermektedir. Dolayısıyla eşeğin birleşik adlandırmalar dışında da büyüklüğü çağrıştırdığı görülmektedir. Benzer bir durum Farsçada da bulunmaktadır. “hergâh” eşek+yer sözcüklerinin birleşmesinden oluşmuştur; fakat büyük çadır anlamında kullanılır. Aynı şekilde “herseng” eşek+taş

sözcüklerinden oluşmuştur ve büyük taş anlamında kullanılır. Her iki dilde de adlandırmanın temel ögesinin ortaklığı dikkat çekicidir. Büyüklük açısından değerlendirilebilecek birleşik adlandırmalar: *eşek baldıranı, eşek eriği, eşek istavridi, eşek kalamarı, eşek madımağı, eşek mürmürü, eşek papatyası, eşek zeytini...*

Adlandırmanın oluşmasını sağlayan üçüncü unsur benzerliktir. Doğadaki yeni kavramları adlandırırken var olan kavramla benzerlik ilgisi kurulması çok sık rastlanır bir durumdur. Türkçede de birçok bitki ve hayvan adı bu şekilde oluşturulmuştur. Benzerliği esas alınarak *eşek* kavramıyla oluşturulmuş birleşik adlandırmalar: *eşekayağı, eşek davası, eşek gerdanası, eşekkulağı, eşek memesi, eşektırnağı, eşek yağı...*

Adlandırmaya temel olan dördüncü anlam ilişkisi ise *eşek* anlam birimi ile yeni kavram arasında kurulan bağıdır. Bu bağ hem olumlu hem olumsuz olmaktadır. *Eşek* tarafından sevilen bitkiler onun adıyla adlandırılmış olabilir; bu, olumlu bir ilişkidir. Fakat toplumda *eşek* çoğunlukla olumsuz bir çağrışım değeri taşımaktadır. Antik Çağdan günümüze değin toplumlarının dillerinin hemen hemen hepsinde *eşek* kelimesi, olumsuz anlamları ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kadar geniş ve engebeli bir coğrafyada yaşayan kavimlerin en önemli yardımcılarından birinin *eşek* olmasına rağmen *eşek*'in bu kadar aşağılanmasının sebebi dînî kabullerdir. Özellikle bu olumsuzluğun ortaya çıkmasındaki en önemli etken, *Nuh Peygamber zamanında yaşandığı düşünülen eşek'in Nuh Peygamberin gemisine binmesi hikayesidir*. Ayrıca, İslam'ın kutsal kitabı *Kur'an-ı Kerim*'de de Lokman suresinde "*seslerin en çirkininin eşek sesi*" olduğunun belirtilmesi de ikinci bir etkendir (Cin, 2016: 1571) *Eşek'in* çağrışım değeri üzerinden yapılan adlandırmalar: *eşek ağırtlağı, eşek cenneti, eşek diken, eşek gummas, eşek hıyarı, eşek kömürdeği, eşek közlemesi, eşek otu...*

Sonuç

Bu çalışmada *eşek* sözcüğü üzerine kapsamlı bir tarama gerçekleştirilmiş ve derlenen birleşik sözcüklerde *eşek* sözcüğünün genel olarak benzerlik, büyüklük, yabanilik ve buna ek olarak çağrışım değerleri temel alınarak adlandırılmanın yapıldığı görülmüştür. *Eşek* birleşik adlandırmada Türkçe dışındaki dillerde de kullanılmaktadır. Tarih boyunca hayvanlarla birlikte yaşayan insanoğlu karşılaştığı yeni unsurları ifade edebilmek için hayvanları işaretleyici olarak kullanmış ve buradan hareketle yeni kavramlar türetmiştir. Özellikle adlandırmada benzer bir bakış açısının bulunması diller arası ortak bir mantığa işaret etmektedir.

Bu çalışma sadece *eşek* anlambirimi ile sınırlandırılmıştır; fakat hem Türkçede hem de diğer dillerde birçok hayvan adının yeni kavram oluşturmada kullanıldığı görülmektedir. Türkçede yeterli bir fitonomi ve zoonomi sözlüğünün olmayışı bu tarz çalışmalar için büyük sıkıntılar meydana getirmektedir. Bitkilerin ve hayvanların adlarının yöreden yöreye değişmesi ve birçok kaynakta bilimsel bir adlandırmanın yapılmaması bu alan çalışanları için büyük bir eksikliklerdir.

Kaynaklar

- Acar, E. (2017). *Sinop ve Yöresi Ağzlarında Hayvan Adları*. Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, I/1, 29-43.
- Aksan, D. (2009). *Türkçenin Gücü*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Alkayış, F. (2007). *Türkiye Türkçesinde Bitki Adları*, Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi
- Aydın, M. (2008). *Ordu ve Yöresinde Armut Adları*. Turkish Studies, 3/3, 129-138.
- Baytop, T. (2007). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Biyoloji Terimleri Sözlüğü, erişim tarihi: 08.09.2017.
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelimesec=169360
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cin, A. (2016). Eşek Kavramının Anadolu Ağzlarındaki Kullanım Çeşitliliği. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2/4, 1553-1576.
- Doğan, N. (2006). *Adbilim Açısından Samsun, Ordu ve Sinop Ağzlarında Armut, Elma Ve Erik Adları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun
- Doğan, N. (2011). Vezirköprü ve Havza Ağzlarında Yabani Bitki Adları, *Diyalektolog Dergisi*, S: 2, s.7-13.
- Doğan, N. (2012). Ad Bilimi Açısından Havza ve Vezirköprü Ağzlarında Oya Adları. *Samsun Sempozyumu Bildirileri* (13-16 Ekim 2011), 1, s. 431-439
- Doğan, N. (2015). Türkiye Türkçesi Söz Varlığının Yeni Renkleri Ad Bilimsel Bir İnceleme, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.7, s. 12-37.
- Elçin, Ş. (1963). Ayvalık Balıkçılığı Üzerine Notlar, *Türk Etnografya Dergisi*, VI, 18-25.
www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/turk.../06.turk.etnografya.pdf adresinden elde edildi.
- Erkman Akerson, F. (2000). *Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Kanar, M. (2016). *Büyük Farsça – Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say Yayınları.
- Karaca, O., & Yıldırım, O., & Çakıcı, C. (2015). Gastronomi Turizminde Otlar, Ot Yemekleri ve Sağlıkla İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 3/3, 27-42.
- Küçüker, P. (2010). Lügat-i Müşkilât-i Eczâ'da Türkçe Bitki Adları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/11, 401-415.
- Komisyon. (2009) *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Komisyon. (2011). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mutlu, B., vd. (2013). *Nesli Tehlike Altında Bulunan Iris peshmeniana Güner & T. Hall Ornithogalum malatyanum Mutlu, Hypericum malatyanum Peşmen, Türlerinin ve Bu Türlerin Malatya İli Sınırlarında Bulunan Yaşam Alanlarının Korunmasına Temel Olacak Araştırmaların Yapımı İşi*.
www.milliparklar.gov.tr/yabanhayati/turkorumasube/Iris%20peshmeniana.pdf adresinden elde edildi.
- Özdemir E. & Alpınar K. (2015). An Ethnobotanical Survey of Medicinal Plants in Western Part of Central Taurus Mountains: Aladaglar(Nigde – Turkey). *Journal of Ethnopharmacology*, 166, 53-65.
- Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü, erişim tarihi: 08.09.2017.
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5a3997370414c0.91778252
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori=derlay&kelime1=e%C5%9F%C5%9Fekgana%C4%9F%C4%B1
- Uçar, İ. (2013). Türkiye Türkçesinde Hayvan Adlarından Türetilmiş Bitki Adları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2/1, 1-19.
- Sakaoğlu, S. (2017). *Ad Bilimi Yazıları*, Konya: Kömen Yayınları.
- Zanaat Terimleri Sözlüğü, erişim tarihi: 08.09.2017.
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5a399909a40bb2.71709266

